

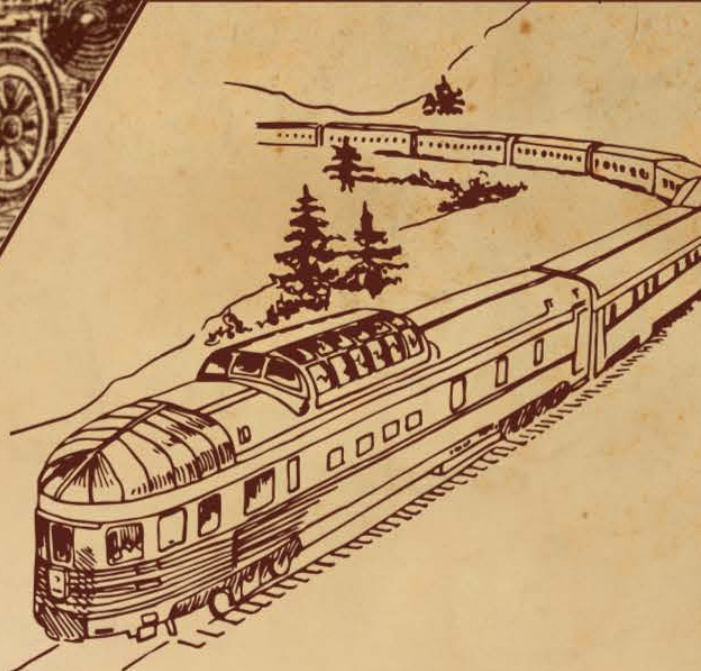
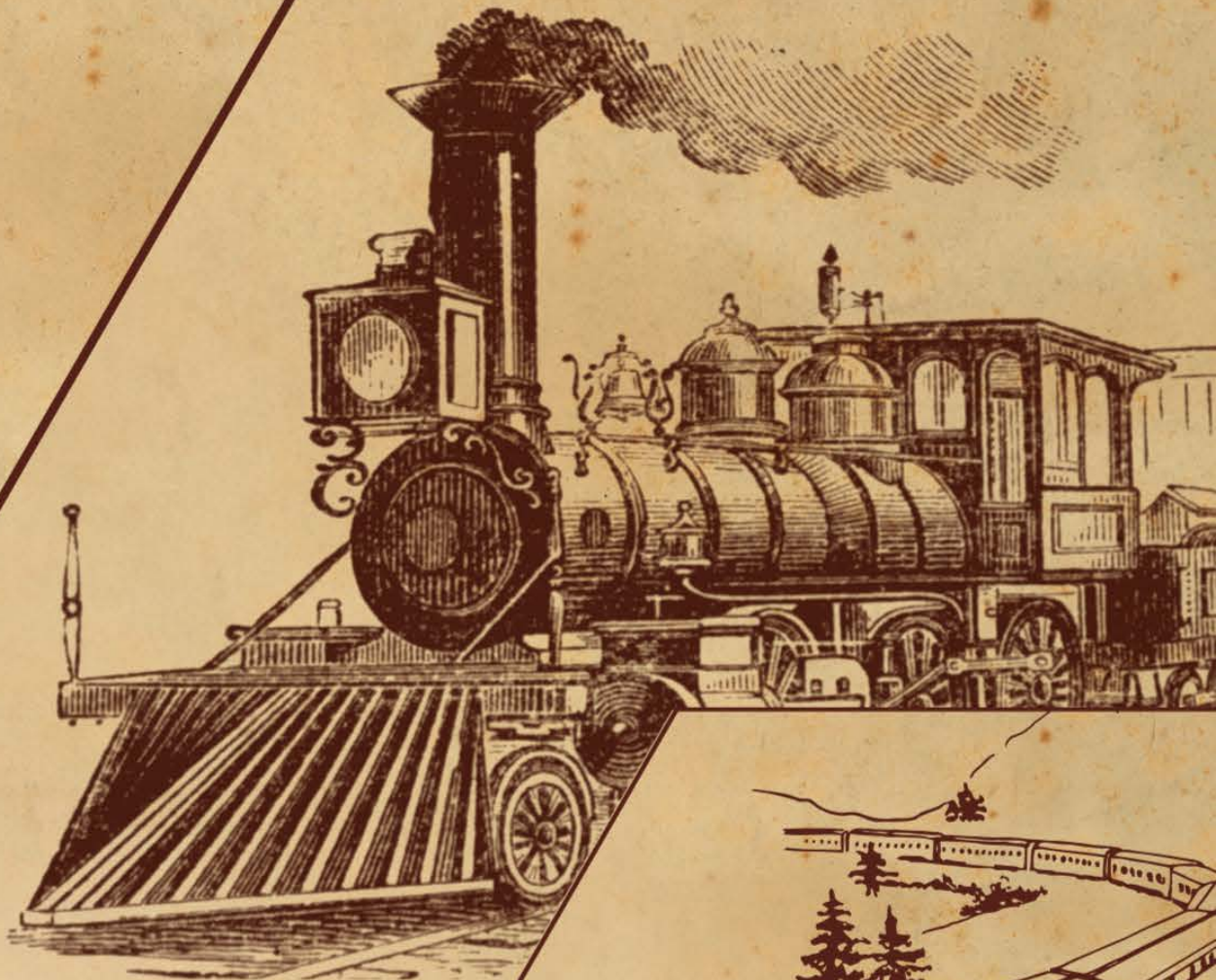
Наукові перспективи
Видавнича група

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ У СУЧАСНІЙ

НАУЦІ

№ 2 (44)

2026

*Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління
Науковий парк Національного Авіаційного Університету*

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Актуальні питання у сучасній науці»

№2(44) 2026

Київ – 2026

*Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration
Scientific Park of the National Aviation University*

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

«Current issues in modern science»

№2(44) 2026

Kyiv – 2026

«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2026. № 2(44) 2026. С. 1966.

Свідоцтво про державну реєстрацію Серія Серія КВ № 25116-15056Р.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із з права (спеціальність - 081 Право), економіки (спеціальність - 076 Підприємництво та торгівля), педагогіки (спеціальність - 014 Середня освіта) та державного управління (спеціальність - 281 Публічне управління та адміністрування).

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2023 № 185 журналу присвоєно категорію "Б" із історії та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія)

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 11.02.2026, № 6/2-26)

Згідно Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом МОН України від 15.01.2018 № 32, повнотекстовий доступ до наукових статей журналу представлений на платформі «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського НАН України та в Національному репозитарії академічних текстів.

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), Міждержавної гільдії інженерів консультантів, громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Журнал публікує оригінальні дослідницькі та оглядові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів економічних перетворень, бізнесу, адміністрування та права для їх інтеграції у європейський, світовий науковий простір

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible

Головний редактор:

Романенко Євген Олександрович - доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, полковник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- **Бадрі Гечбаія** - доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Батумського державного університету ім. Шота Руставелі (Грузія)
- **Абуселідзе Георгій** - завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія)
- **Міхальський Томаш** — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- **Грегорі Заротіадіс** доктор економічних наук, професор, декан факультету економіки і політичних наук Університету Арістотеля в Салоніках, Салонікійський університет (Греція)
- **Герасименко Юлія Сергіївна** доктор економічних наук, доцент, завідувачка кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти Державного закладу вищої освіти «Університету менеджменту освіти» Національної Академії Педагогічних Наук України (Україна)
- **Бабчинська Олена Іванівна** доктор економічних наук, доцент кафедри менеджменту та публічного управління Вінницького торговельно- економічного інституту Державного торговельно – економічного університету (Україна)
- **Микитин Тарас Миронович** доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри документальних комунікацій та менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету, (Україна)
- **Пахомова Тетяна Іванівна** - доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій Навчально – наукового інституту публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка» (Одеса, Україна)

- **Весоловська Марія Кімсанівна** - доктор філософії (PhD) з публічного управління та адміністрування, доцент кафедри менеджменту організації Інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)
- **Гончарук Наталія Трохимівна** доктор наук з державного управління, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Навчально-наукового інституту державного управління Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», (Україна)
- **Кризина Наталія Павлівна** доктор наук з державного управління, професор кафедри неврології, психіатрії та фізичної реабілітації ПВНЗ «Київський медичний університет», (Україна)
- **Лавриненко Ганна Андріївна** - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та соціології Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
- **Грищенко Ірина Миколаївна** доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування Державного університету «Київський авіаційний інститут», (Україна)
- **Бельська Тетяна Валентинівна** - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та економіки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Київ Україна)
- **Шевель Інна Петрівна** кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцент кафедри соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (Україна)
- **Пушкар Ірина Володимирівна** кандидат наук з державного управління, доцент, професор кафедри обліку та оподаткування, Запорізького національного університету, (Україна)
- **Бондар-Підгурська Оксана Василівна** - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Полтава, Україна)
- **Гбур Зоряна Володимирівна** - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- **Дегтяр Олег Андрійович** - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, (Івано-Франківськ, Україна)
- **Дем'янишина Олеся Андріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- **Ільїн Валерій Юрійович** - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
- **Ільїна Анастасія Олександрівна** - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- **Кобець Дмитро Леонтійович** - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна)
- **Якушева Оксана Вікторівна** кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)
- **Павлова Олена Миколаївна** - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Економіка»

Mykhailova Ye.V., Nesenenko P.P., Stoianova A.A. <i>ECONOMIC PERFORMANCE OF RURAL TERRITORIES IN UKRAINE UNDER EUROPEAN INTEGRATION TRENDS</i>	24
Буряк Ю.О. <i>ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ ПОЛІКРИЗОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ</i>	36
Захарук Н.В. <i>ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ</i>	55
Зубова В.В. <i>МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВОЄННОЇ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ</i>	65
Кадикова І.М. <i>ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ІНКЛЮЗИВНИМИ СОЦІАЛЬНИМИ ПРОГРАМАМИ В ОРГАНІЗАЦІЯХ</i>	87
Катерна О.К., Даценко В.В., Копаничук К.О. <i>ПОВЕДІНКОВІ БАР'ЄРИ ESG-ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: НЕЙРОЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРИЙНЯТТЯ СТРАТЕГІЧНИХ РІШЕНЬ</i>	99
Косова Т.Д., Чередніченко С.В., Нестерова К.С. <i>МЕНЕДЖМЕНТ: РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ТЕОРІЙ, МОДЕЛЕЙ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В ЕКОНОМІЦІ</i>	115
Кравченко О.О., Бойко С.О. <i>СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВОЄННИХ ТА ПІСЛЯВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ</i>	131

- Соколова Н.Д., Олексин І.Я.** 1062
*ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВПРОДОВЖ ХІХ СТ. НА ОСНОВІ МЕМУАРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ*
- Трубчанінов М.А.** 1083
*ХЛІБОРОБСЬКИЙ РЕМАНЕНТ ДЛЯ ЗБИРАННЯ ТА ОБМОЛОТУ
ВРОЖАЮ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В СЕЛЯНСЬКИХ ТА
ПОМІЩИЦЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У
ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.*
- Цяпуга А.А.** 1094
*ПОВОСННА ЕМІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ДО ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ:
ТРУДОВА МОБІЛІЗАЦІЯ ТА НАБУТТЯ ПРАВОГО СТАТУСУ*

СЕРІЯ «Право»

- Tymashov V.O., Fylymonova K.V.** 1102
*CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-
GOVERNMENT BODIES AS SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LAW
OF UKRAINE*
- Абдель Фатах А.С., Шурупова К.В.** 1114
*СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА СТРУКТУРНІ БАР'ЄРИ РЕАЛІЗАЦІЇ
ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ
АСПЕКТ*
- Білокурська О.В.** 1128
*ПРИНЦИПИ ПРАВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ НАДМІР-
НОГО ФОРМАЛІЗМУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ
УКРАЇНИ*
- Бондаренко С.В., Терещенко В.Д.** 1137
*ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ НОРМАТИВНО-
ПРАВОВОЇ БАЗИ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ В УРСР
У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1991 Р.)*
- Бортняк К., Добрянська Н.** 1149
*ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО
МЕХАНІЗМУ НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ
ПОСЛУГ*

УДК 378.4(477.54).091.3:94](091)"18"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2\(44\)-1062-1082](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2(44)-1062-1082)

Соколова Наталія Дмитрівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5393-8567>

Олексин Ігор Ярославович кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-6650-627X>

ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ВПРОДОВЖ ХІХ СТ. НА ОСНОВІ МЕМУАРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Метою дослідження є дослідження освітнього середовища та інтелектуального клімату історико-філологічного факультету Харківського університету впродовж ХІХ ст. на основі мемуарної літератури, що розкривають роль викладача у формуванні студента. Статтю побудовано на засадах системного аналізу та історизму з дотриманням принципу наукової об'єктивності. У процесі опрацювання матеріалу використано порівняльно-історичний, описовий та аналітичний методи. Актуальність даної статті обумовлена сучасним історико-антропологічним поворотом в історіографії, який передбачає перехід від аналізу офіційних циркулярів до вивчення особистісного виміру освітнього процесу. Звернення до мемуарної спадщини дозволяє реконструювати не лише формальні аспекти викладання історії в Харківському університеті в зазначений час, а й відтворити інтелектуальну комунікацію між професорсько-викладацьким складом та студентами, що є ключовим для розуміння еволюції української вищої школи. Зазначено, що читання лекцій з російської історії в Харківському університеті велося безперервно. Навчальна дисципліна включала в собі різні аспекти російської та української історії. Визначено, що впродовж ХІХ ст. викладання російської історії в освітньому закладі еволюціонувало від архаїчних лекцій Г. Успенського та П. Гулак-Артемівського до прагматичного та критичного підходів О. Зерніна та М. Арістова. На високому рівні курс викладався М. Петровим та В. Надлером, професорами кафедри всесвітньої історії, які обіймали вакантну посаду за сумісництвом. З'ясовано, що завдяки діяльності Д. Багалія та його попередників відбувся перехід від теоретичного навчання до практичної роботи із архівами, а

в змісті дисципліни чільне місце посіла українська проблематика. Доведено, що освітній процес з історії в університеті впродовж XIX ст. здійснювався на належному науково-теоретичному рівні.

Ключові слова: Харківський університет, професура, студент, спогади, викладання.

Sokolova Nataliia Dmitrivna PhD in History, Associate Professor at Social and Humanitarian Disciplines Department, National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5393-8567>

Oleksyn Igor Yaroslavovich PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Sciences and Humanities, National University of Physical Education and Sport of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-6650-627X>

HISTORY TEACHING AT KHARKIV UNIVERSITY DURING THE 19TH CENTURY: A STUDY BASED ON MEMOIR LITERATURE

Abstract. The purpose of the study is to investigate the educational environment and intellectual climate of the historical and philological faculty of Kharkiv University during the 19th century based on memoir literature, which reveals the role of the lecturer in the formation of the student. The article is built on the principles of systemic analysis and historicism, adhering to the principle of scientific objectivity. Comparative-historical, descriptive, and analytical research methods were used in the process of material processing. The relevance of this article is due to the modern historical and anthropological turn in historiography, which involves moving from the analysis of official circulars to the study of the personal dimension of the educational process. Referring to the memoir heritage allows us to reconstruct not only the formal aspects of history teaching at Kharkiv University during the specified period but also to reproduce the intellectual communication between the faculty and students, which is key to understanding the evolution of Ukrainian higher education. The scientific novelty of the research lies in expanding the source base of the history of Kharkiv University by involving a wide layer of memoir heritage. It is determined that throughout the 19th century, the teaching of Russian history in the educational institution evolved from the archaic lectures of H. Uspenskyi and P. Hulak-Artemovskiyi to the pragmatic and critical approaches of O. Zernin and M. Aristov. An important contribution to the popularity of the discipline was made by lecturers of the Department of World History, who temporarily filled vacant positions, M. Petrov and V. Nadler. It is found that thanks to the activities of D. Bahalii and his predecessors, there was a transition from theoretical training to practical work with archives, and

Ukrainian issues took a prominent place in the content of the discipline. It is proven that the transformation of the lecturer took place at the university: from a romantic lecturer to a positivist scientist, ensuring a high level of professional training.

Keywords: Kharkiv University, professorship, student, memoirs, teaching.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в Україні продовжується процес переосмислення своєї культурної спадщини. Харківський університет у XIX ст. був потужним імперським інститутом, але водночас став колицкою українського відродження, де функціонувала харківська школа романтиків, а викладачі перетворились на популяризаторів української історії, балансуючи між лояльністю до імперії та служінням рідному краю. Ми звикли дивитись на цих діячів крізь призму їх наукової діяльності, а не як живу людину, чий вплив на студентів часто визначався не кількістю публікацій, а харизмою, дидактичним артистизмом та особистим етосом. Мемуарна література дає змогу реконструювати «професорський ідеал», академічну етику та взаємини «вчитель–учень», що є фундаментом для сучасної реформи вищої освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній українській історіографії досліджувалось питання щодо науково-педагогічної діяльності професури Харківського університету впродовж XIX ст. Так, монографія харківського історика С. Посохова присвячена функціонуванню університетів Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст., де акцент робиться на сприйнятті сучасниками вищих навчальних закладів крізь призму періодичних видань та історичних праць. Автор звертає увагу на окремі постаті істориків Харківського університету та їх відносини зі студентською молоддю [25].

Стаття О. Калугіна дозволяє простежити за процесом становлення викладання археології та історії первісного суспільства в університетських навчальних курсах впродовж 1805-1920 рр. Історик звертає увагу на викладацьку роботу Г. Успенського та М. Арістова [12]. Окремі аспекти викладацької та адміністративної діяльності професора, згодом ректора Харківського університету, П. Гулак-Артемівського висвітлено у роботі історикині М. Домановської [8]. Також, дослідниця займалась вивченням наукової спадщини професора В. Надлера, як видатного знавця історії Візантії [9]. Науковці В. Марковський, І. Лещина та О. М'якина звернули увагу на педагогічний талант Петра Петровича як викладача Харківського університету [20]. Викладацька діяльність О. Зерніна стала об'єктом вивчення істориків С. Лимана та С. Сорочана. Автори аналізують викладацьку діяльність професора та його внесок у розвиток візантистики [18]. Оцінці внеску О. Зерніна у розвиток історіографії як навчальної дисципліни в Харківському університеті присвячена праця Ю. Кисельової [14]. Дослідниця акцентує увагу на спробах викладача інтегрувати історичні огляди у лекційні курси, що сприяло формуванню

критичного мислення студентів. С. Стекольников зосередив погляд на викладацькій діяльності Д. Багалія та його ролі у створенні Харківського історичного архіву [30]. Життєвий шлях, наукова та педагогічна діяльність професора М. Петрова розкривається у дисертаційному дослідженні М. Кеди [13]. Незважаючи на наявність чисельних праць з історії Харківського університету, наукових робіт, присвячених біографістиці вчених навчального закладу XIX ст., поза увагою науковців залишається **реконструкція живого образу викладача-історика як суб'єкта дидактичного процесу**, чий інтелектуальний вплив на студентство визначався не лише науковим доробком, а й особистісною харизмою, етосом та риторичною майстерністю.

Мета статті – комплексний аналіз навчального процесу та інтелектуальної атмосфери на історико-філологічному факультеті Харківського університету в XIX ст. через призму суб'єктивного досвіду сучасників, що дозволяє реконструювати «живий» образ викладача, його вплив на студентську молодь.

Виклад основного матеріалу. Харківський університет вважається одним із найстаріших класичних університетів Східної Європи, заснований за ініціативи українського вченого та громадського діяча В. Каразіна в листопаді 1804 р. Згідно статуту закладу від 1804 р., його структура включала 4 відділення (факультети): відділення моральних та політичних наук, де вивчались філософія, богослов'я, правові дисципліни та політична економія; відділення фізичних та математичних наук; відділення лікарських чи медичних наук; відділення словесних наук, де викладались стародавні та романо-германські мови, всесвітня та російська історія, ораторське мистецтво, статистика і географія [34, с. 231-233]. В результаті декількох реорганізацій останнього відділення, у 1835 р., шляхом об'єднання словесного факультету із фізико-математичним, виникає філософський факультет. У 1850 р. відбулось роз'єднання згаданих відділень та формуванням нового структурного підрозділу – історико-філологічного факультету. З моменту заснування університету у складі словесного відділення функціонувала кафедра російської історії, де в рамках імперської ідеології вивчалась історія триєдиного російського народу – великоросів (росіян), малоросів (українців) та білоросів (білорусів).

На посаду викладача російської історії університетська рада запрошувала російського пропагандиста ідеї самодержавства, автора літературно-історичного твору «Історія держави російської» М. Карамзіна. Через його відмову посаду ад'юнкта зайняв вчитель історії та латинської мови Воронежського головного народного училища Г. Успенського, який обіймав її з 1807 до 1820 р. (з 1811 р. – екстраординарний професор, в 1813 р. – ординарний професор, а з 1814 р. – декан словесного відділення).

Наукова діяльність Гаврили Петровича увінчалась виходом у 1811-1812 рр. досить прогресивної для того часу роботи «Досвід розповіді про російські

старожитності». Це комплексна робота, що ґрунтувалась на основі літописних джерел, законодавчих актів та археологічних знахідок, де акцент робився на історії культури та повсякденності, а не політичній історії, що зводилась до описів постатей монархів та військових дій. Проте, як вчений свого часу, Г. Успенський поділяв погляди В. Татищева та І. Болтіна щодо переваги повноти зібраного матеріалу над його критичною обробкою. Д. Багалій називав професора спадком попередньої епохи [17, с. 46].

В студентському середовищі професор сприймався як знавець не лише російської історії, а і законів. Студент О. Розальон-Сошальський, який подальше життя пов'язав із військовою службою, дослужив до звання генерал-майора, називає Г. Успенського «гачком» і наголошує, що викладач добре розумівся на російському законодавстві [28, с. 36]. Авторитетний професор викликав повагу серед молоді не лише своєю обізнаністю в історичній та правовій сферах, а і манерою поведінки. Його холонокровність діяла на студентів краще, а ніж суворі заходи на кшталт крику чи покарання [28, с. 36].

Проректор Харківського університету Т. Степанов згадував про мстивий характер Г. Успенського. Він наводить приклад свого брата, який через конфлікт з професором не зміг залишитись при університеті, незважаючи на бажання деяких викладачів-іноземців і отримав розподілення у відділений куток імперії за наполегливою протекцією Гаврила Петровича. Сам Тихон Федорович за порадою родича намагався догодити вченому, щоб уникнути будь-яких суперечок [31, с. 40-41].

Досить авторитарний характер Г. Успенського проявився після призначення його на посаду інспектора казеннокоштных студентів. Син вченого згадує процедуру виховання юнаків, що отримала назву «миття голови». Нерідко після відвідувань кабінету Гаврила Петровича, студенти виходили зі сльозами на очах, а сам виклик до професора викликав паніку. Мемуарист пригадує випадок, коли його батька викликали до театру розібратися із студентами-бешкетниками. Театр швидко спорожнів після короткої промови інспектора [33, с. 269].

Наступником Г. Успенського на посаді викладача російської історії став П. Гулак-Артемівський, який розпочав викладацьку діяльність ще у студентські роки. Випускник Харківського університету, він зміг досягнути вагомих результатів у адміністративній роботі рідної alma-mater, перебуваючи на посадах декана відділення словесних наук та ректора навчального закладу.

П. Гулак-Артемівський відіграв важливу роль у розвитку української культури, а саме: вважається одним із основоположників жанру романтичної балади та віршованої байки. У мемуарах студентів неодноразово зустрічається інформація про Петра Петровича як знавця української поезії та фольклору. Так, відомий історик та громадський діяч М. Костомаров зазначав, що професор визнавався кращим знавцем малоросійської народності, як це і доводили його

власні малоросійські твори [16, с. 198]. Інший вихованець Харківського університету Ф. Неслуховський відмічав, що своїми творами П. Гулак-Артемівський пробуджував у суспільстві інтерес та любов до південноруської народності (термін, що використовувався в російській імперській історіографії для позначення східнослов'янських племен, які і сформували в подальшому український етнос). Написано ним було небагато, але такі твори як «Пан Твардовський» і декілька байок, які наскрізь пронизані народною думкою, духом і образами, визнаються визначними здобутками тогочасної літератури. Студент підкреслює, що ці твори напам'ять знали освічені українці, нарівні з «Енеїдою» І. Котляревського [22, с. 218]. Варто додати, що попри активну діяльність у розвитку української культури, Петро Петрович зберігав повну лояльність до імперського режиму, демонстрував промонархічні погляди, що вкладаються в традиційне сприйняття українства першої половини ХІХ ст.

За весь період науково-педагогічної роботи Петро Петрович займався викладанням польської мови, географії, статистики. Однак, основним курсом залишалась російська історія, який він не припиняв викладати, навіть перебуваючи на посаді ректора. Випускники Харківського університету залишили досить неоднозначні спогади про викладацьку діяльність П. Гулак-Артемівського. Більшість мемуаристів відмічають дивовижний ораторський дар, яким був наділений професор. Л. Нічпаєвський пригадував, що лекції Петра Петровича постійно приваблювали до аудиторії багато слухачів, між якими було багато сторонніх осіб, інколи, навіть, жінки відвідували заняття [23, с. 64].

Аналогічної думки щодо високих ораторських здібностей викладача притримувався І. Боровиковський, котрий зазначав, що лекції відрізнялись даром слова і аудиторія поповнювалась слухачами із інших факультетів [2, с. 94]. Один із вихованців 20-30-х рр. ХІХ ст., чие прізвище не вдалось встановити, зазначав, що лекційні заняття П. Гулак-Артемівського полюбили відвідувати сторонні слухачі.

Його вражали вміння професора захоплювати присутніх даром слова, квітчастими оборотами мовлення і винахідливість викликати і пожваблювати увагу аудиторії [10, с. 100].

Слід відзначити, що молодь більше приголомшувала пафосна атмосфера, що панувала в аудиторії та акторські здібності лектора. С. Геєвський, студент відділення моральних та політичних наук початку 30-х рр. ХІХ ст. яскраво описує атмосферу, що панувала на заняттях Петра Петровича: «Навіть лекції Артемівського-Гулака о 5 годині вечора, тобто при свічках, у величезній аудиторії, при блиску діамантових каблучок, якими були прикрашені всі пальці лівої і правої руки його, з урочистою його дикцією – подобались мені, якщо не внутрішнім змістом, хоча б зовнішньою обстановкою, за тим ефектом, який справляли вони на переважну більшість слухачів» [5, с. 149].

Нажаль, зміст лекцій був поверхневим. Викладання матеріалу здійснювалось за посібником професора Санкт-Петербурзького університету, прихильника і пропагандиста «теорії офіційної народності» (православ'я, самодержавство, народність) М. Устрялова. В огляді предметів, що викладались в Харківському університеті в 1839-1840 навчальний рік, чітко прописано про викладання Петром Петровичем студентам 2-го курсу 1-го відділення філософського факультету та 1-го курсу юридичного факультету російської історії за планом М. Устрялова [24, с. 5]. Дана інформація підтверджується мемуарною літературою випускників Харківського університету. Так, студент 1-го відділення філософського факультету початку 40-х рр. XIX ст., згодом знаний педагог і публіцист М. Де-Пуле зазначав, що П. Гулак-Артемівський читав російську історію за М. Карамзіним, але сам нічого не зробив для розвитку цієї науки. За звичай, більшу половину першого року він читав джерела своєї науки, які все життя збирав, потім викладання велось за працями М. Карамзіна та М. Устрялова. Автор зазначає, що під час лекцій студенти нічого не записували, оскільки зробити це було неможливо через шум і нікчемні балачки. Напускний пафос лектора спочатку подобався слухачам, далі веселив, а на останок набридав і викликав огиду [6, с. 280].

Дуже негативний відгук про низький рівень змістовності лекцій П. Гулак-Артемівського залишив студент Д. Хрущов: «говорив завжди з деякою урочистістю в голосі і складі, як трагічний актор на сцені. Але його красномовство було нічим іншим як пустодзвін та пустоцвіт». Ярій шовініст, студент зневажливо описує зовнішність викладача, називаючи його євреєм попри шляхетне українське походження: «П. Гулак-Артемівський, родом єврей, з кучерявим як у барана чорним волоссям, довгим, горбатим носом, із великим, завжди напіввідкритим ротом, жовтими зубами і т.п.» [35, с. 166].

Неоднозначні відгуки студентів Харківського університету про лекційні курси П. Гулак-Артемівського засвідчують відсутність глибоких знань викладача, які компенсувались яскравими виступами. У більш вимогливій молоді щодо якості їх фахової підготовки, лекційні заняття Петра Петровича викликали обурення через їх поверхневий та риторичний характер.

П. Гулак-Артемівський долучався до проведення практичних занять, де студентам пропонувалось займатися аналізом уривків історичних джерел, а саме: давньоруських літописів, судебників московських царів Івана III та Івана IV, нормативно-правових документів часів правління Олексія Михайловича та його сина Петра I.

Петро Петрович намагався приділяти значну увагу фаховій підготовці студентської молоді. 10 жовтня 1835 р. за ініціативи попечителя харківського учбового округу графа Ю. Головкина запроваджено циркуляр із зобов'язаннями до науково-педагогічного складу проводити наукові бесіди зі студентами. Ця

ініціатива, як наголошує Д. Багалій, не викликала ентузіазму у значної частини професури. Однак, П. Гулак-Артемівський щосуботи намагався проводити бесіди, під час яких вступав у дискурс із слухачами, але при цьому не дозволяв вести полеміку самим студентам, пояснюючи це бажанням уникнути галасу і безпорядку [11, с. 82].

П. Гулак-Артемівський сприяв написанню студентами наукових робіт. М. Костомаров пригадував, що професор відповідально ставився до ролі наукового керівника та намагався допомагати здобувачам вищої освіти своїми порадами та правом користуватися власною бібліотекою [16, с. 183]. З метою формування мотивації у молоді до наукової роботи, у 1842 р., перебуваючи на посаді ректора, Петро Петрович запропонував видавати за університетський коштів, в тому числі і додаткові виплати, передбачені особам, які обіймають ректорську посаду, кращі студентські наукові твори. Однак, рада університету відмовилась від даної пропозиції.

На сторінках студентських спогадів П. Гулак-Артемівський зображений як честолюбна людина, кар'єрист та лизоблюд. Студент Н. характеризує вченого як людину, котра все життя гналася за почесними, чинами та відзнаками [10, с. 100-101]. Гордий, з аристократичною поведінкою, який не жалював своїх колег, Петро Петрович вмів догодити керівництву та залагодити будь-який конфлікт [22, с. 237]. Інколи зарозумілість П. Гулак-Артемівського проявлялась по відношенню до студентства. М. Де-Пуле пригадував випадок, коли викладач захотів виключити одного із бідних студентів з університету через його непривабливе обличчя, спотворене віспою [6, с. 283].

П. Гулак-Артемівський залишався людиною власної епохи із застарілими поглядами на історичний процес, вірним підданим Російської імперії, амбіційним викладачем та адміністратором, який усвідомлював необхідність збереження української культури.

З 50-х рр. XIX ст. в Харківському університеті вивчення історії виходить на новий науковий рівень. Ці зміни пов'язані із затвердженням на посаді екстраординарного професора О. Зерніна. Молодий викладач кардинально відрізнявся від своїх попередників, прибічників нарративної методики та патріотичної риторики у вивченні історичних процесів. Він став новатором у використанні критичного та порівняльно-історичного методів, активно залучав архівні джерела. Вчений наполегливо вимагав у губернській владі надання доступу до місцевих архівів. Також, планував залучити студентів до архівної роботи. Професор Харківського університету В. Савва наголошував, що якби не хвороба Олександра Петровича, в Харкові могла б виникнути школа архівістів [11, с. 333].

Велику увагу О. Зернін приділяв вивченню української історії. На основі значного масиву джерел, історик описував життя та політичний устрій

українського козацтва, досліджував літописи Самовидця та Граб'янки, акцентував увагу на періодах правління гетьманів Б. Хмельницького, І. Самойловича, І. Мазепи. Зрозуміло, що історичні події на теренах України висвітлювались у тісному зв'язку з російською історією. Також, він активно викладав курси із історії Малоросії.

Студентські мемуари дозволяють уявити О. Зерніна яка гарного знавця та ерудита, але обділеного ораторськими здібностями зі специфічною зовнішністю. Студент історико-філологічного факультету 50-х рр. XIX ст., згодом поет, перекладач та історик літератури П. Вейнберг зазначатиме, що Олександр Петрович, людина маленького зросту з дитячим обличчям, якого оточуючі при першій зустрічі сприймали за дитину [3, с. 382]. Хоча дитяча зовнішність і дисонує із солідним образом науковця, це не завадило йому утвердитися як авторитетному фахівцеві в очах студентів.

Видатний український мовознавець О. Потебня пригадував розтягнуту та некрасиву манеру розповіді викладача, але зазначав, що говорив він слушно і вільно, а не як деякі його колеги, котрі просто напам'ять вивчали конспекти лекцій [26, с. 411]. А. Деревницький наголошує на прохолодному відношенні студентської молоді до професора. Автор пояснює таке ставлення відсутністю літературного оформлення лекцій, адже викладач не володів даром красномовства і цим не переймався. Конспектувати такі лекції було важко, але якщо студенти його доопрацьовували, мали змогу отримати дуже серйозний і ґрунтовний курс, розроблений автором на основі широкого джерельного масиву [7, с. 12-13].

Варто відзначити, що І. Любарський, студент медичного факультету, навпаки із захватом пригадує лекції О. Зерніна, які професор читав виключно за джерелами «плавно, зрозуміло, із захоплюючою цікавістю» [19, с. 404]. Професор був настільки відданий своїй справі, що траплялись випадки, коли його виносили у непритомному стані з аудиторії. Важко хворий науковець продовжував регулярно відвідувати аудиторні заняття до тих пір, коли в 1863 р. під час лекції знепритомнів, а далі в нього розпочались серйозні розлади психіки [11, с. 329].

Після уходу О. Зерніна, Вчена рада університету впродовж тривалого часу не могла знайти належну заміну. Пропозиції обійняти посаду висувались історикам М. Костомарову, М. Фірсову, Д. Іловайському, В. Ключевському, М. Владимирському-Буданову. Впродовж 1866-1867 н.р. російську історію розпочав читати В. Іконников. Видатний історик, джерелознавець, професор та декан історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира не отримав теплої зустрічі від харківських колег. В. Безескул пригадував, що курс, який розпочав викладати Володимир Степанович був досить поверхневим [1, с. 121]. Лекції охоплювали період «Смутного часу» в Московському царстві. Після

проведення екзамену, молодий викладач залишив Харків та перебрався до Одеси, де захистив магістерську роботу та продовжив педагогічну роботу в гімназіях міста.

З 1867 р. до 1870 р. вакантну посаду обіймав Г. Карпов, людина ліберальних поглядів, прихильник народницьких ідей, який виступав за соціальну справедливість, однак був ярим русофілом. Його ліберальні суспільні погляди викликали критику у консервативно налаштованій професури. Студенти, через державницькі наукові вчення, засновані на ідеях С. Соловйова, де критикувалась політика козацької старшини, а загарбницька політика Московського царства щодо Війська Запорізького сприймалась позитивно як спосіб забезпечити стабільність регіону, обізвали Геннадія Федоровича «консерватором». Суперечливість його переконань сприяла непопулярності викладача в університетських викладацьких та студентських колах.

Г. Карпов викладав курси, присвячені історії Давньої Русі, Московського царства, доведені до XVII ст. та історію Південної та Західної Русі, тобто українську історію, з XVI до XVIII ст. Студент юридичного факультету М. Ковалевський наголошував, що викладання давньоруської історії було найгіршим, адже Геннадій Федорович: «читав нам літопис Нестора зі слабкими коментарями і намагався зацікавити нас суперечками князів через захоплення Київського столу. Ми не в змозі були розділити його пристрасті, і він, поступаючись нашому неприхованому бажанню розлучитися з ним якомога скоріше, залишив кафедру, не дочитав курс до кінця» [15, с. 69].

Нудними були і практичні заняття, що проводив Г. Карпов зі студентами, де молодь займалась читанням і тлумаченням історичних джерел. Крім студента-доповідача та викладача-коментатора всі присутні в аудиторії ледь не засинали. В університеті ширились чутки, що на заняттях Геннадій Федорович лише читав літописи [11, с. 333]. Негативне відношення оточуючих змусили викладача звільнитися за власним бажанням та переїхати до Москви, де він продовжив досліджувати історичні писемні пам'ятки.

Впродовж двох років посаду викладача російської історії займав М. Арістов, який перевівся до Харківського університету із Варшави. Учень історика О. Щапова, Микола Якович сформував народницькі погляди на історію, в своїх працях акцентував увагу на ролі народних мас, а не лише державницьких структур. Його найвідоміша наукова робота «Промисловість Давньої Русі» вважається однією з перших спроб системно описати торговельні та господарські зв'язки середньовічної держави.

В Харківському університеті М. Арістов читав курси «Розбір пам'яток вітчизняної історії» та «Стан Росії від початку татарського іга до кінця XVII століття». Студент історико-філологічного факультету М. Сумцов, згодом знаний український етнограф та літературознавець, пригадував чудові лекції

Миколи Яковича, які той читав красномовно, пересуваючись по аудиторії. Зміст лекцій був чудовий з належним фактажем та системністю. Микола Федорович пригадував випадок, коли під час заняття з археології, що велося у звичній для викладача манері, рухаючись з місця на місце, до аудиторії зайшов попечитель Харківського учбового округу О. Воскресенський, що змусило М. Аристова сісти на кафедру і дочитати лекцію чудовою літературною мовою [32, с. 101].

Належну увагу викладач приділяв археології та вивченню городищ та курганів Харківщини. М. Сумцов відмічав спроби викладача залучити студентську молодь до археологічних розкопок кургану на великій дорозі з Харкова до Чугуєва. М. Аристову вдалось зацікавити цим проектом студентів, вибити належні кошти (70 крб.) у Московського археологічного товариства, але бракувало часу переконати надати дозвіл на проведення робіт власника земельної ділянки, де розміщувався курган. Юнаки так і не змогли долучитись до експедиції через переведення Миколи Яковича до Ніжинського філологічного інституту [32, с. 102].

Практичні заняття, що проводились під керівництвом М. Аристова, зводились до вивчення сучасної на той час історичної літератури (праця М. Костомарова, О. Градовського). Студенти отримували від викладача книги, впродовж двох тижнів вивчали їх, потім мали вести дискусію в аудиторії. Такий підхід не влаштував слухачів, адже на історичному відділенні в той час навчалось лише три особи і в них елементарно бракувало часу для подібної підготовки [32, с. 102].

Після від'їзду М. Аристова, за відсутності штатного викладача російської історії, зобов'язання з викладання курсів лягло на професора всесвітньої історії М. Петрова. Науковий доробок вченого у розвиток історичної науки досить значний, адже він вважається одним із фундаторів наукової історіографії як навчальної дисципліни, новатором у медієвістиці, який запропонував вивчати історію середньовіччя не як набір фактів, а через аналіз державних структур та світоглядну складову. Лекційні курси Михайла Назаровича з всесвітньої історії викликали захват як у студентських, так і викладацьких колах. В. Безескул наголошував, що «Нарис із всесвітньої історії» залишався однією з найулюбленіших книг в колах викладачів та учнів старших класів гімназій і витримав декілька видань [1, с. 136].

Імпонували студентській молоді і лекції професора з російської історії. Так, М. Сумцов пригадує час, коли довелось слухати лекції про період правління Петра I. Автор зазначав, що інформація викладалась майстерно, зрозуміло, викладач вмів системно розподілити матеріал та вдало надавались історичні характеристики [32, с. 100]. В. Безескул називав М. Петрова «істориком-художником», який намагався навчити молодь причинно-наслідковим зв'язкам в історичному процесі. При тому, що студент слухав лекції вже літнього

професора, який декламував власні записки, інколи повторюючи ту ж саму фразу, якщо забував декілька слів або читав із зошита з використанням лупи [1, с. 135].

Впродовж десятиліття (1873-1883 рр.) російську історію в Харківському університеті викладав професор кафедри загальної історії В. Надлер. Один із фундаторів історії дипломатії та візантистики в харківській вищій школи прославився як неперевершений оратор історико-філологічного факультету. Про «надлерівський склад» ходили справжні легенди. Так, вихованець історико-філологічного факультету А. Вязигін наголошував, що писати «надлерівським складом» було заповітною мрією для багатьох. Красномовство професора змушувало кидати олівець і всією сутністю віддаватись слуханню [4, с. 244].

На першому курсі В. Надлер викладав історію Давньоруської держави до монголо-татарського нападу; на другому – формуванню і розвитку Московії. Паралельно викладав студентам старших курсів історію Візантії та хрестових походів.

В. Безескул пригадує неперевершені лекції з Василя Карловича з російської історії. Студент був вражений першою лекцією професора, прочитаною легкою, вільною, плавною мовою без записок чи конспектів. Наступні заняття проходили не менш феєрично. Як зазначав студент, В. Надлер «був повним господарем свого матеріалу» [1, с. 132-133].

Саме, Василь Карлович одним з перших на історико-філологічному факультеті запровадив семінари. В. Безескул повідомляє, що на такі заняття студенти йшли із задоволенням, постійно дискутуючи між собою з приводу певного історичного питання [1, с. 133]. На цих практикумах студенти знайомились із методологією наукового дослідження.

Противник формалізму, В. Надлер, перебуваючи на посаді декана історико-філологічного факультету, завжди намагався підтримати студентські ініціативи, запровадив живе спілкування та «вислуховування». Впродовж тривалого періоду науково-педагогічної діяльності професор сприяв гуманізації навчального процесу та спробував змістити акцент із суворої звітності на творчий науковий пошук.

В 1883 р. на посаду штатного доцента кафедри російської історії запрошено випускника Університету Св. Володимира, представника київської школи істориків В. Антоновича Д. Багалія. Вагому частину свого життя вчений присвятив науково-педагогічній діяльності в Харківському університеті, який і очолював з 1906 до 1910 рр.

Супротивник великодержавної школи російської історіографії, яка сформувала концепцію Росії як єдиного, безперервного державного організму, де Україна розглядалася виключно як невід'ємна частина російського геополітичного простору, намагався обґрунтувати власний погляд на українську

історію. Активно відстоював ідею соборності української історії, наголосив, що попри втрату територіальної єдності, українці Слобожанщини, Гетьманщини та Галичини зберегли єдину культуру, мову та психологічний тип.

Дмитро Іванович вважається засновником Харківської школи істориків, яка зосередилася на вивченні регіональної історії через призму національної ідентичності. Його учні М. Бакай, В. Барвінський, Д. Міллер, М. Плохинський активно займалися вивченням історії Лівобережної України та Слобожанщини.

Дмитро Іванович відіграв важливу роль у перетворення Харківського університету з осередку імперської науки на центр українського національного відродження. Він один з перших професорів, який почав читати самостійні лекційні курси з історії України. Так, в 1907 р. він розробить популярний в подальшому серед студентів спеціальний курс «Історія Південної Росії». Випускник фізико-математичного факультету Б. Мартос наголошуватиме, що в зросіщеному Харківському університеті Д. Багалій називав себе українцем, на відміну від змосковленої малоросійської професури. Хоча при цьому наголошує, що історик залишався відданим московській культурній роботі, залишаючись головою товариства розповсюдження грамотності, що видавало здебільшого московські книжки, влаштовувало лекції і читання на російській мові [21, с. 305]. Тобто, вчений, діяльність якого стала фундаментом для формування української ідентичності на території Слобожанщини, продовжував залишатися в орбіті впливу російської культури.

Студентська молодь відзначає Дмитра Івановича як талановитого педагога – «доброто лектора-професора» [36, с. 185]. На публічному засіданні Історико-філологічного товариства, присвяченого 30-річчю науково-педагогічної діяльності історика в Харківському університеті, студент подавалися слухачам із захоплюючим викладенням. Особливий захват у доповідача викликали лекції з історії Малоросії, які сприяли зацікавленості молоді до власної історії [27, с. 82]. Про інформативність та концептуальну глибину лекційних занять згадує сторонній слухач юридичного факультету 80-х рр. XIX ст. О. Селіванов, які він відвідував із задоволенням [29, с. 173].

З моменту затвердження Д. Багалія на посаді викладача російської історії в Харківському університеті, студенти отримали можливість відвідувати його практичні заняття. Керуючись досвідом, який викладач набув в Університеті Св. Володимира під час свого навчання, слухачам пропонувались теми для написання рефератів та обговорення змісту роботи під час аудиторних занять. Зі свого боку, Дмитро Іванович надавав молодому досліднику рекомендації, вказівки та коментарі під час захисту роботи [27, с. 82].

Варто відзначити внесок історика у залучення студентської молоді до комплектуванні архіву Малоросійської колегії, що був перевезений до Харкова, матеріали якого зберігались на горищі університету. Студенти займалися

формуванням архівного фонду та залученням документів до наукового обігу [27, с. 82].

Одночасно на кафедрі російської історії працювали П. Буцинський, В. Савва, Є. Трифіл'єв та В. Данилевич. Усі викладачі, окрім В. Данилевича, викладали курси, присвячені виключно російській історії, а саме: П. Буцинський – курси з історії Російської імперії кінця XVIII – першої половини XIX ст. та спецкурс, присвячений завоюванню Сибіру; В. Савва – історію Московії XVI-XVII ст.; Є. Трифіл'єв – історії кріпацтва. Лише В. Данилевич, як учень В. Антоновича, продовжив традиції київської школи істориків, викладав необов'язковий курс «Історії давніх руських земель». Нажаль, нам не вдалось віднайти спогади студентів Харківського університету щодо їх викладацької діяльності.

Висновки. Отже, впродовж XIX ст. в Харківському університеті безперервно продовжувалось викладання російської історії як навчальної дисципліни, що охоплювала минуле східнослов'янських народів – великоросів (росіян), малоросів (українців), білоросів (білорусів). В першій половині XIX ст. методика викладання є більш архаїчною через свою орієнтацію на суто лекційну подачу, а зміст ґрунтувався на офіційних схемах М. Устрялова, М. Карамзіна (Г. Успенський, П. Гулак-Артемівський). Підхід О. Зерніна та М. Арістова дисонував із традиційним викладом, оскільки базувався на засадах прагматизму, логіки та критичного джерелознавства. Професори прагнули поліпшити фахову підготовку студентів за рахунок їх залучення до роботи з архівними матеріалами та археологічних експедицій. Під час вакантності посади викладача російської історії навчальний процес забезпечували професори кафедри всесвітньої історії М. Петров та В. Надлер. Високий рівень підготовки цих викладачів сприяв популярності навчальної дисципліни серед студентства. Нова епоха у викладанні російської історії розпочалась із заміщенням вакантної посади Д. Багалієм, який відзначився не лише майстерністю викладання матеріалу, де значний акцент робився на українську історію, а і активним залученням молодих дослідників до упорядкування архіву Малоросійської колегії. Фактично відбулась еволюція викладацького ідеалу: від лектора-оратора романтичної епохи до професора дослідника позитивістської школи. Як вихованець київської школи істориків, професор став ключовою постаттю української регіоналістичної історії в Харківському університеті. Слід відзначити, що викладання російської історії у навчальному закладі впродовж XIX ст. забезпечувалось на високому рівні.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у реконструкції інтелектуальних портретів та соціокультурних образів викладачів кафедри всесвітньої історії Харківського університету у зазначений період. Використання мемуарної літератури дозволить висвітлити суб'єктивне сприйняття їхньої постаті в академічному середовищі.

Література:

1. Безескул В.П. Образы прошлого (Из моих воспоминаний). Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 2. 116-129.
2. Боровиковский И.И. Воспоминания о полтавской гимназии и Харьковском университете за полстолетия назад. Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 90-98.
3. Вейнберг П.И. Харьковский университет в пятидесятых годах (из моих воспоминаний). Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 372-387.
4. Вязигин А.С. Воспоминания о В.К. Налере (1886-1890). Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 2. С. 244-247.
5. Геевский С.Л. Из автобиографии (1813-1862). Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 136-156.
6. Де-Пуле М.Ф. Харьковский университет и Д.И. Каченовский: культурный очерк и воспоминания из 40-х годов. Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 272-331.
7. Деревицкий А.Н. Михаил Назарович Петров. (Страница из истории Харьковского университета): биографический очерк / А. Деревицкий. Х.: Издание книжного магазина Д.Н. Полухтова, 1887. 36 с.
8. Домановська М.Є. Петро Гулак-Артемівський і Харківський університет. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2017. Вип. 25. С. 71-80.
9. Домановська М.Є. Василь Карлович Надлер (1840-1894) як візантиніст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2011. № 939. Вип. 14. С. 39-48.
10. Из воспоминаний студента Н. Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 99-130.
11. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). Харьковский Императорский университет. Историко-филологический факультет \ под ред. М. Г. Халанского, Д.И. Багалея. Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1908. 390 с.
12. Калугін О. Початки викладання археології та історії первісного суспільства у Харківському імператорському університеті (1805-1820 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2019. № 1. С. 25-35.
13. Кеда М.К. Михайло Назарович Петров (1826–1887) та його внесок в історичну науку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2006. 23 с.
14. Кисельова Ю.А. Історіографічні сюжети у викладацькій діяльності О.П. Зерніна. *Історичний архів.* 2011. Вип. 6. С. 101-105.

15. Ковалевский М.М. Моя жизнь. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 2.– С. 47-71.
16. Костомаров Н. И. Студенчество и юность, первая литературная деятельность. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 176-202.
17. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / Д.И. Багалея, Н.Ф. Сумцов, В.П. Бузескул. Х.: Типография Адольфа Дарре, 1906. 329 с.
18. Лиман С.И., Сорочан С.Б. Харьковский период научно-педагогической деятельности Александра Петровича Зернина (1821-1866). *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер.: Історія.* 2007. № 762. С. 239-251.
19. Любарский И.В. Воспоминания о Харьковском университете. 1850-1855 гг. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 388-408.
20. Марковський В.Д., Лещина І.В., М'якина О.В. Наукова та викладацька спадщина професора Петра Гулака-Артемівського. *Громадське здоров'я в Україні: проблеми та способи їх вирішення «Томілінські читання»: матеріали VI науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 100-річному ювілею кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Харківського національного медичного університету, Харків, 02 листопада 2023 р.* / ред. кол.: В.В. М'ясоєдов, В.А. Огнєв, В.Г. Нестеренко та ін. Харків, 2023. С. 23-26.
21. Мартос Б.М. Літа молодії. Характеристика української студентської громади у Харкові. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 2. С. 304-316.
22. Неслуховский Ф.К. Из моих воспоминаний. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 208-240.
23. Ничпаевский Л. Воспоминания о Харьковском университете. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 57-89.
24. Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1839/40 академический год. Харьков : В Универ. Тип., 1839. 12 с.
25. Посохов С.І. Образи університетів Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2006. 368 с.
26. Потебня А.А. Автобиография. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 409-412.
27. Профессор Дмитрий Иванович Багалея тридцатилетней годовщине его учебно-педагогической деятельности (1880-1910 г.г.). Х., 1912. 82 с.
28. Розальон-Сошальский А.Г. Мои воспоминания. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 33-39.

29. Селиванов А.Ф. Из воспоминаний о Харьковском университете за время с 1881 г. (август) по июнь 1885 г. постороннего слушателя. Харьковський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Івашенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 2. С. 170-177.
30. Стекольников С. О. Викладацька діяльність Дмитра Івановича Багалія. *Наука та освіта в дослідженнях молодих учених : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. для студ., аспірантів, докторантів, молод. учених, Харків, 16 трав. 2024 р.* Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди \ редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін. Харків, 2024. С. 114–116.
31. Степанов Т.Ф. Из «автобиографии». Харьковський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Івашенко та ін. – Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 40-54.
32. Сумцов Н.Ф. Материалы для истории Харьковского университета. Харьковський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Івашенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 2. С. 84-103.
33. Успенский В. Воспоминания сына об отце. Воронежские губернские ведомости. 1863. № 31. 3 серпня. С. 268-269.
34. Устав Императорского Харьковского университета. *Периодическое сочинение об успехах народного просвещения.* Санкт-Петербург: Имп. Акад. наук, 1805. № 10. С. 225–290.
35. Хрущов Д.П. Из воспоминаний. Харьковський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Івашенко та ін. – Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 165-169.
36. Чикаленко Є.Х. Спогади. Харьковський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. \ Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Івашенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 2. С. 178-191.

References:

1. Bezeskul, V.P. (2011). Obrazy proshloho (Iz moikh vospominanii) [Images of the past (From my memoirs)]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv* [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 2, pp. 116-129). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].
2. Borovykovskiy, I.I. (2011). Vospominaniia o poltavskoi gimnazii i Kharkovskom universitete za polstoletia nazad [Memories of the Poltava Gymnasium and Kharkiv University from half a century ago]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv* [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 1, pp. 90-98). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].
3. Veinberh, P.I. (2011). Kharkovskii universitet v piatidesiatykh godakh (iz moikh vospominanii) [Kharkiv University in the fifties (from my memoirs)]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv* [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 1, pp. 372-387). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].
4. Viazihyn, A.S. (2011). Vospominaniia o V.K. Nalere (1886-1890) [Memories of V.K. Naler (1886-1890)]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv* [Kharkiv University of the 19th

– early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 2, pp. 244-247). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].

5. Heevskiy, S.L. (2011). Iz avtobiografii (1813-1862) [From the autobiography (1813-1862)]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 1, pp. 136-156). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].

6. De-Pule, M.F. (2011). Kharkovskii universitet i D.I. Kachenovskii: kulturnyi ocherk i vospominaniia iz 40-kh godov [Kharkiv University and D.I. Kachenovsky: cultural essay and memoirs from the 40s]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 1, pp. 272-331). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].

7. Derevitskiy, A.N. (1887). Mikhail Nazarovich Petrov. (Stranitsa iz istorii Kharkovskogo universiteta): biograficheskii ocherk [Mikhail Nazarovich Petrov. (A page from the history of Kharkiv University): a biographical sketch]. Kharkiv: Izdanie knizhnogo magazina D.N. Poluekhtova [in Russian].

8. Domanovska, M.Ie. (2017). Petro Hulak-Artemovskiy i Kharkivskiy universytet [Petro Hulak-Artemovsky and Kharkiv University]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky – The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences, 25, 71-80 [in Ukrainian].

9. Domanovska, M.Ie. (2011). Vasyl Karlovych Nadler (1840-1894) iak vizantynist [Vasyl Karlovych Nadler (1840-1894) as a Byzantinist]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky – The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences, 939(14), 39-48 [in Ukrainian].

10. Iz vospominanii studenta N. (2011). [From the memoirs of student N.]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 1, pp. 99-130). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].

11. Khalanskyi, M.H., & Bahalei, D.I. (Eds.). (1908). Istoriko-filologicheskii fakultet Kharkovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushchestvovaniia (1805–1905) [The Faculty of History and Philology of Kharkiv University for the first 100 years of its existence (1805–1905)]. Kharkiv: Tipografiia Adolfa Darre [in Russian].

12. Kaluhin, O. (2019). Pochatky vykladannia arkhеolohii ta istorii pervisnoho suspilstva u Kharkivskomu imperatorskomu universyteti (1805-1820 rr.) [The beginnings of teaching archaeology and the history of primitive society at the Kharkiv Imperial University (1805-1820)]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriiia – Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History, 1, 25-35 [in Ukrainian].

13. Keda, M.K. (2006). Mykhailo Nazarovych Petrov (1826–1887) ta ioho vnesok v istorychnu nauku [Mykhailo Nazarovych Petrov (1826–1887) and his contribution to historical science] (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

14. Kyselova, Yu.A. (2011). Istoriohrafichni siuzhety u vykladatskii diialnosti O.P. Zernina [Historiographical plots in the teaching activity of O.P. Zernin]. *Istorychnyi arkhiv – Historical Archive*, 6, 101-105 [in Ukrainian].
15. Kovalevskiy, M.M. (2011). Moia zhizn [My life]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students]* (Vol. 2, pp. 47-71). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].
16. Kostomarov, N.I. (2011). Studenchestvo i iunost, pervaia literaturnaia deiatelnost [Student years and youth, the first literary activity]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students]* (Vol. 1, pp. 176-202). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].
17. Bahalei, D.I., Sumtsov, N.F., & Buzeskul, V.P. (1906). *Kratkii ocherk istorii Kharkovskogo universiteta za pervye sto let ego sushchestvovaniia (1805-1905) [A brief sketch of the history of Kharkiv University for the first hundred years of its existence (1805-1905)]*. Kharkiv: Tipografiia Adolfa Darre [in Russian].
18. Lyman, S.I., & Sorochan, S.B. (2007). *Kharkovskii period nauchno-pedagogicheskoi deiatelnosti Aleksandra Petrovicha Zernina (1821-1866) [Kharkiv period of scientific and pedagogical activity of Alexander Petrovich Zernin (1821-1866)]*. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Istoriiia – The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, 762, 239-251 [in Russian/Ukrainian].
19. Liubarskyi, I.V. (2011). *Vospominaniia o Kharkovskom universitete. 1850-1855 gg. [Memoirs of Kharkiv University. 1850-1855]*. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students]* (Vol. 1, pp. 388-408). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].
20. Markovskiy, V.D., Leshchyna, I.V., & Miakyna, O.V. (2023). *Naukova ta vykladatska spadshchyna profesora Petra Hulaka-Artemovskoho [Scientific and teaching heritage of Professor Petro Hulak-Artemovskiy]*. In V.V. Miasoiedov, V.A. Ohniev, V.G. Nesterenko et al. (Eds.), *Hromadske zdorov'ia v Ukraini: problemy ta sposoby ikh vyrishennia «Tomilinski chytannia» [Public health in Ukraine: problems and ways to solve them "Tomilin Readings"]* (pp. 23-26). Kharkiv: Kharkiv National Medical University [in Ukrainian].
21. Martos, B.M. (2011). *Lita molodii. Kharakterystyka ukrainskoi studentskoi hromady u Kharkovi [Young years. Characteristics of the Ukrainian student community in Kharkiv]*. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students]* (Vol. 2, pp. 304-316). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Ukrainian].
22. Neslukhovskii, F.K. (2011). *Iz moikh vospominanii [From my memoirs]*. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students]* (Vol. 1, pp. 208-240). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].
23. Nichpaevskii, L. (2011). *Vospominaniia o Kharkovskom universitete [Memoirs of Kharkiv University]*. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th*

– early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 1, pp. 57-89). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].

24. Obozrenie prepodavaniia predmetov v Imperatorskom Kharkovskom universitete na 1839/40 akademicheskii god [Review of teaching subjects at the Imperial Kharkiv University for the 1839/40 academic year]. (1839). Kharkiv: V Universytetskoii Tipografii [in Russian].

25. Posokhov, S.I. (2006). Obrazy universitetiv Rosiiskoi imperii druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Images of universities of the Russian Empire in the second half of the 19th – early 20th centuries]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].

26. Potebnia, A.A. (2011). Avtobiografiia [Autobiography]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 1, pp. 409-412). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].

27. Professor Dmitrii Ivanovich Bahalei tridsatiletnei godovshchine ego uchebno-pedagogicheskoi deiatelnosti (1880-1910 g.g.) [Professor Dmitry Ivanovich Bagaley on the thirtieth anniversary of his educational and pedagogical activity (1880-1910)]. (1912). Kharkiv [in Russian].

28. Rozalion-Soshalskyi, A.G. (2011). Moi vospominaniia [My memoirs]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 1, pp. 33-39). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].

29. Selivanov, A.F. (2011). Iz vospominanii o Kharkovskom universitete za vremia s 1881 g. (avgust) po iun 1885 g. postoronnego slushatel'ia [From memoirs about Kharkiv University during the period from 1881 (August) to June 1885 by an external auditor]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 2, pp. 170-177). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].

30. Stiekolnykov, S.O. (2024). Vykladatska diialnist Dmytra Ivanovycha Bahalii [Teaching activities of Dmytro Ivanovych Bahalii]. In Yu.D. Boichuk et al. (Eds.), Nauka ta osvita v doslidzhenniakh molodykh uchenykh [Science and education in the research of young scientists]: materials of the V International scientific-practical conference (pp. 114–116). Kharkiv: Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda [in Ukrainian].

31. Stepanov, T.F. (2011). Iz «avtobiografii» [From the "autobiography"]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 1, pp. 40-54). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].

32. Sumtsov, N.F. (2011). Materialy dlia istorii Kharkovskogo universiteta [Materials for the history of Kharkiv University]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 2, pp. 84-103). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].

33. Uspenskii, V. (1863). Vospominaniia syna ob ottse [A son's memories of his father]. Voronezhskie gubernskie vedomosti, 31, 268-269 [in Russian].

34. Ustav Imperatorskogo Kharkovskogo universiteta [Statute of the Imperial Kharkiv University]. (1805). Periodicheskoe sochinenie ob uspekakh narodnogo prosveshcheniia –

Periodical Work on the Success of National Education, 10, 225–290. Saint Petersburg: Imperial Academy of Sciences [in Russian].

35. Khrushchov, D.P. (2011). Iz vospominanii [From memories]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 1, pp. 165-169). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Russian/Ukrainian].

36. Chykalenko, Ie.Kh. (2011). Spohady [Memories]. In B.P. Zaitsev, V.Iu. Ivashchenko et al. (Eds.), Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv [Kharkiv University of the 19th – early 20th century in the memoirs of its professors and students] (Vol. 2, pp. 178-191). Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.02.2026